

В.І.Бурдяк

НОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ КЛАС УКРАЇНИ І СУСПІЛЬНІ ІНТЕРЕСИ

Починаючи з 1991 року, в Україні відбуваються перетворення, які носять революційний характер. Формується нова економічна і політична система, докорінно змінилася соціальна структура суспільства. В соціальному і політичному житті з'явилися нові

актори, які примусили суспільство грати за новими правилами, що не завжди і не всім подобаються. Колишня партійна номенклатура змушена була відступити зі своїх позицій. Змінилися механізми соціальної і політичної мобільності, стереотипи і доміанти поведінки політиків, тобто вся система політичної стратифікації. Якщо спробувати підбити підсумки минулих сімнадцяти років, то позитивів виявиться не так вже й багато, адже більшість розпочатих реформ не доведені до бажаного результату, все ще не створено загальнонаціональної концепції розвитку держави, а тому прийняту Конституцію, навіть зі змінами і доповненнями, основні суб'єкти владних відносин намагаються постійно переписувати (остання спроба здійснена фракцією БЮТ у Верховній Раді на початку квітня 2008 р.); не створені стійкі політичні інститути і механізми; відсутні концепції національної політики, національної консолідуючої ідеології, яка покликана згуртовувати націю, визначати ієрархію вищих національних інтересів і завдань; відсутня загальнонаціональна система цінностей і норм. Водночас не можна заперечити того, що на політичній арені України сформувався новий політичний клас і вже за роки незалежності став одним із ключових суб'єктів владного домінування.

У політології існує безліч дефініцій для визначення членів політичного класу: політичні суб'єкти, політичні актори, агенти політики, еліта, довірені особи тощо. На нашу думку, політик за своєю природою — представник. Навіть у тому разі, якщо за ним не стоять певні соціальні спільноти, він все ж таки веде себе як представник суспільних інтересів. У зв'язку з цим П.Бурд'є аналізує механізм «самоосвячення довірених осіб», що являє собою трансформацію індивіда в політика¹. Політичні представники структуруються під впливом соціальних спільнот (як *своїх*, так і *чужих*), які делегують замість вибулих представників нових. Самоврядування спільнот об'єктивно не може відбуватися через зайнятість людей своїми професійними справами. У більшості на заняття політикою не вистачає часу, сил, інформації чи й бажання. Тому Б.Чичерін свого часу вважав, що поява класу представників неминуча². Довіра соціальної спільноти до *свого* представника якраз і створює той вихідний політичний капітал, що стає засобом структурування суб'єктів політичного класу.

Поряд з цим, але значно сильнішим чинником структурування є ворожість спільноти щодо *чужого* представника. Проте варто зазначити, що клас представників не розпадається, адже кожний

з його членів зацікавлений у збереженні власного статусу і блокуванні появи нових членів. Пройшовши етап становлення, політичний клас вибудовує систему захисту власного статусу і механізми його збереження, не допускає появи нових членів у своєму складі. Цю ситуацію досліджували багато вчених. Так, Н.Луман писав, що «функціональні системи допускають включення кожної людини, але фактично вони виключають тих, хто не відповідає їх вимогам»³. Підстави для невключення можуть бути різноманітні — етнічна чи класова ворожість, освітній рівень, професійна підготовка, рівень доходу, спосіб життя й мислення тощо.

Сучасна теорія класу (особливо в західній соціології) значною мірою поступається так званій теорії стратифікації (П.Сорокін, Р.Мертон та інші), в якій клас, а точніше, страта — суспільна спільнота визначається не так за соціально-економічною ознакою, як за політичними, професійними й іншими особливостями її життєдіяльності в суспільстві. При цьому підкреслюється, що класовий поділ виникає не лише з контролю (чи його відсутності) за засобами виробництва, але з політичних, культурних тощо відмінностей, безпосередньо не пов'язаних з власністю. Зазвичай виділяються такі базові ознаки класу, як статус, рівень доходів, партійні переваги, професія, кваліфікація, рівень освіти тощо.

Ф.Рудич пише, що «політична еліта — це носії політико-управлінських якостей. Правляча еліта («еліта влади»), політичний клас становлять вищі соціальні прошарки, що володіють атрибутами впливу, зосередили у своїх руках реальну владу в основних сферах життєдіяльності суспільства і беруть безпосередню участь у формуванні і здійсненні політичних рішень, пов'язаних з використанням державної влади або впливом на неї. Це і депутатський корпус парламенту, і адміністративно-управлінська еліта виконавчої і судової влади, і дипломатична еліта, і лідери політичних партій, суспільних рухів, і керівники аналітичних, політологічних центрів, фондів»⁴. Погоджуючись повністю з цим визначенням вченого, додамо лише, що розглядаємо політичний клас також як спільноту представників, що *професійно* займаються політикою. Як писав М.Вебер, є два способи зробити з політики свою професію: або жити *для* політики, або жити *за рахунок* політики і *політикою*⁵. Згодом це формулювання уточнив П.Бурд'є, додавши, що таке визначення піддається верифікації у тому разі, якщо агенти живуть *за рахунок політики* за умови, що живуть *для політики*⁶. Однак, якщо цей критерій застосувати до політичного

класу України, то виявиться, що значна частина політиків перебуває за його межами. Поєднання цих двох вимог «жити для політики» і «жити за рахунок політики» — результат тривалої історичної еволюції, якого український політичний клас зможе досягти лише в майбутньому.

Український політичний простір можна охарактеризувати принаймні двома рівнями: публічним, офіційним і прихованим, неформальним. Публічне життя можна визначити як реальність першого порядку, представлену у вигляді різних видимих і доступних для вивчення політичних рішень: вивчення соціальної реальності, форм легітимізації соціальної нерівності, артикуляції соціальних інтересів, зіткнення систем цінностей, думок, ідеологічних позицій тощо. На цьому рівні видно, як політики управляють процесами створення суспільних систем розподілу матеріальних і символічних ресурсів.

Другий рівень — невидима *реальність другого порядку* — може бути представлений у вигляді численних непублічних взаємодій політиків між собою і з представниками соціальних сил, зацікавлених у збереженні чи зміні сформованих систем соціальної нерівності. Іншими словами, це угоди, договори тощо між політиками і різними соціальними спільнотами. Так формуються відносини представництва, внаслідок яких політиків обирають народною довірою для представлення і вирішення важливих для суспільства питань. Отже, структурування політичного простору відбувається через прийняття рішень і механізми розподілу матеріальних та символічних ресурсів, а також завдяки визнанням і запровадженням формам артикуляції інтересів та їх представництва в політичних інститутах. Водночас є ще одна особливість політичного простору, яка полягає в тому, що кожна дія політичного суб'єкта (як представника також і його соціальної спільноти) є незалежною для інших суб'єктів. Тобто, політичні суб'єкти за своєю природою автономні і незалежні один від одного. Цей факт впливає на безпосередній зміст діяльності суб'єктів, змушуючи їх діяти специфічно — політичним способом, а саме, як єдиних власників і носіїв інтересів народу.

Натомість у пересічних громадян склалося стійке враження, а політологи відверто заявляють і пишуть про те, що основний зміст політичних змін полягає в боротьбі за доступ до соціально-значимих ресурсів, яка в період приватизації набула особливо гострої форми. На практиці це означає, що головна мета політичного класу

полягала в тому, щоб легітимізувати систему соціальної нерівності, що виникла досить швидко, надати їй природного і необхідного вигляду. Одним із способів обґрунтування власної легітимності для політичного класу стало здобуття статусу депутата. По-перше, величезне значення має статус депутатської недоторканності, тому українські парламентарі такі активні в його збереженні. Пригадаймо, що після «помаранчевої революції» і президентських виборів, усі прихильники В.Ющенка одноставно обіцяли на Майдані, що в разі його перемоги відразу ж домагатимуться вирішення питання про зняття депутатської недоторканності, але ще двічі поспіль відбувалися вибори до парламенту і в ході кожної передвиборчої кампанії лідери демократичних сил знову звертались з подібними обіцянками до електорату. Проте питання залишається й донині відкритим. По-друге, для політиків досить важливо легітимізувати свій політичний статус на парламентських виборах і домогтися, щоб суспільство сприймало їх такими. Наявність підтримки виборців — кращий доказ проти різного роду звинувачень юридичного і морального плану. Приблизна відповідь на всі звинувачення, які пред'являли окремим депутатам, завжди була одна: «мені люди довіряють, тому всі претензії залиште при собі».

Головною умовою існування політичного класу є переконання його членів у тому, що коли виборці обрали їх до влади, то готові підкорятися прийнятим політиками рішенням, у тому числі і тим, які пов'язані з розподілом матеріальних і символічних ресурсів і які неминуче породжують соціальну нерівність. Тож представництво є підставою для прийняття політичних рішень, що змінюють статус соціальних спільнот у суспільній ієрархії. Але яким чином одні індивіди приймають владу інших індивідів, якщо це заздалегідь означає добровільне підпорядкування чи насильницький примус? Вважаємо, що відповідь на це питання криється в понятті політичного простору. В Україні політичний простір — базова складова соціального універсуму, представлена у вигляді системи відносин між представниками і їх соціальними групами щодо соціальної нерівності. Прийняти соціальну нерівність і задовольнитися своїм становищем у суспільній ієрархії чи протидіяти їй, доводячи в такий спосіб своє право на дещо вищий статус у суспільстві з усіма привілеями, які з нього випливають, на доступ до різних ресурсів — це проблема, яку вирішують депутатам і їх соціальні групи.

У цьому розумінні політичний простір є особливою інфраструктурою, яка забезпечує управління комплексом соціальних

процесів шляхом формування специфічних для кожної сфери суспільства каналів соціальної активності і форм артикуляції соціальних інтересів. Фактично, це блок управління системою соціальних відносин, який надає виняткових можливостей для зміни форм суспільних відносин, сприяє запобіганню конфліктів, криз, розпаду суспільства.

Виникає запитання, як ці автономні суб'єкти взаємодіють між собою і чому вони не знищують один одного у війні «всіх проти всіх», як, наприклад, під час «помаранчевої революції» чи після неї, коли на початку вересня 2005 р. упродовж тижня Президент відправив у відставку прем'єр-міністра Ю.Тимошенко й інших ініціаторів політичного протистояння, що вже переросло в суспільний конфлікт, і у вищих колах виконавчої влади України виникла політична криза; або коли Президент разом з Головою ВРУ В.Литвином, представниками 9 парламентських фракцій та виконувачем обов'язки прем'єра Ю.Єхануровим підписали «Декларацію єднання та співробітництва задля майбутнього України»⁷, або коли Президент видав Указ про розпуск Верховної Ради і дострокові парламентські вибори у 2007 р. Перелік має продовження, але відповідь на це питання лежить у концепті політичного класу.

Наведемо актуальну в цьому контексті тезу М.Михальченка про два нагальні джерела неефективності політичних режимів: системний і ситуаційний. Вчений вважає, що у сучасній Україні діють обидва. «По-перше, — пише він, — політична система не гармонізована щодо розділення і доповнення функцій влади. Тому елементи політичної системи, гілки влади «працюють» у певні моменти на знищення один одного або на послаблення. Звідси — системна криза влади. По-друге, маємо ситуацію, коли гілки влади очолюють малоефективні або незаконослухняні політики»⁸. Це впливає з професійної і психологічної невідповідності до виконання своїх функцій, а намагання підвищити ефективність через перманентне оновлення почту на рівні центрів і регіонів не дають результатів, оскільки будь-яка ротация кадрів відбувається лише на рівні особистісних політичних і моральних орієнтацій вищих посадовців держави, іншими словами, того ж політичного класу, коли існує досить високий ступінь помилки щодо адміністраторів. Вони досягли верхнього рівня своєї компетентності, але він явно нижчий від того, якому має відповідати сучасний державний діяч: професіоналізм, рішучість, чесність, уміння сприймати і репродукувати нове, демократизм тощо⁹.

Отже, демократія, яку постійно декларують представники політичного класу, як політичний механізм і практика існують завдяки представникам народу, а соціальна нерівність закріплюється визнанням права одних панувати над іншими. Однак в Україні представництво, роль та інтереси самих народних депутатів ще не знайшли відповідного місця в політичній теорії і культурі. Розвиток їх суті дає можливість виявити зв'язки між громадянським і політикою, між громадянським суспільством і державними інститутами, оскільки в глибині проблем політичних відносин і системи їх важко знайти.

Звернення до минулого світового парламентського досвіду вказує, що подібні труднощі існували ще в Новий час у Франції¹⁰, згодом і в Америці¹¹. У революційній Франції народний суверенітет так глибоко оволодів ідеологією змін і політичною демагогією, що жоден лідер не зміг їх подолати. Викликали суперечки й ідеї Ж.-Ж.Руссо про те, що демократія може бути лише прямою, а «воля народу не може бути представлена»¹², що це лише проста трансмісія волі представників, які не могли найменше відхилитися від поставленого завдання, збирали всіх громадян, щоб одержати схвалення своїх дій, тому що інше спотворило б народну волю¹³. Ці погляди актуальні й у сучасний період, коли радикалізм стає засобом досягнення влади, шляхом демократичної демагогії. І нині, в XXI столітті освічені демократи прагнуть до влади з *голосами вулиці*, заперечуючи власну роль у політиці. Голоси вулиці відкидають представництво, роль громадської думки, ЗМІ, парламенту, лобізму й української практики як європейської держави.

Основою демократії є таке представництво, яким його визначив Е.Берк, відомий наполегливістю у відстоюванні ідеї законодавчої влади як дорадчого голосу. У «Промові до брістольських виборців» у 1776 р. він заявив, що парламент Британії був «дорадчими зборами єдиної нації, з єдиними інтересами, інтересами цілого, де мають правити не місцеві цілі, не місцеві упередження, а загальне благо як наслідок загального розуму цілого»¹⁴. Політик, обраний до парламенту, інтелектуально вищий і компетентніший за середнього виборця в його районі. Виборці делегують депутату вимоги від округу, а решту питань депутат вирішує сам відповідно до інтересів цілої нації. Підхід Е.Берка визначає взаємини виборців з депутатом за тим, як йому довіряють, контролюють та дають можливість акумулювати більше влади від конкретного мандата¹⁵.

Статус депутата проявляється через імперативний і вільний мандат. Імперативний мандат нині застосовується рідко. Він, наприклад, діяв у Республіці Болгарія в одномандатних округах при мажоритарній виборчій системі (1990–1991), де виборці знали депутата і прямо контактували з ним щодо своїх інтересів¹⁶. У сучасній практиці поширений вільний мандат, за яким депутат голосує по совісті. Вільний мандат підтверджує, що парламент як інститут держави є верховним виразником національного інтересу, тому депутат представляє цілу націю. Найчастіше ж вільний мандат є партійним, пов'язаним із суворою партійною програмою та дисципліною. Він дає різний ступінь свободи і можливість потрапити під тиск, стати частиною корпоративного інтересу або лобі, адже мандат є ґрунтом для лобізму і лобістської діяльності. Це досить чітко відслідковувалося під час голосування з особливо важливих питань, які викликали суперечності між конфронтуючими частинами депутатського корпусу у Верховній Раді України попереднього скликання (2006 р.), сформованій за пропорційною виборчою системою, коли для отримання позитивного результату голосування і проходження питання необхідно було набрати 226 голосів, і кожний з них був — золотим, адже відома практика перекуповування і голосів, і депутатів з інших фракцій, якою не нехтували представники коаліційної більшості.

Через мандат депутат здійснює свої функції, формує норми законів як представник відразу кількох політичних рівнів: виборців від виборчого району, партійної більшості в усій країні, нації і самого себе. Різні рівні накладають на нього різну відповідальність, дають різні можливості участі у відносинах влади. Складна сукупна суспільна роль депутата залежить від його політичних і особистісних переваг і якостей. Тому важливо виявити структуру інтересу депутата: в ній є можливості і способи лобіювання певних ідей; інтерес депутата як інститут і особистий можуть різною мірою збігатися або вступати в суперечність залежно від його особистих якостей та уподобань. Саме перехід частини депутатів з фракції Блоку Юлії Тимошенко до коаліційної більшості став відкритою причиною розпуску Верховної Ради України в 2007 р.

Два типи інтересів (особистий і професійний) і функції представляти інтереси інших людей повністю збігаються лише в ідеальних випадках. Депутат повинен уміти трансформувати делеговані інтереси в законотворчість і відстоювати їх перед іншими інтересами. Виконання ним професійних інтересів як політиком служить

законотворчому і законодавчому процесам. Перед суспільством депутат має представляти інтереси виборців, ідентифікуватися з ними і їх інтересами як своїми. Але є ряд випадків, коли він може представляти і свої інтереси як інтереси виборців чи підмінити їх частиною своїх інтересів. Ця єдність і протилежність прикривають велику частку проблем представницької влади, створюючи можливість для спотворення інтересу, владного маніпулювання ним і корупції. Саме на цьому терені виникає і розвивається лобістська діяльність.

Політичні інтереси виборців визначаються соціальною структурою і стратифікацією суспільства, типом участі в політичних відносинах, які найсильніше діють у виборчому процесі, створюючи систему з національних, партійних, групових, індивідуальних і місцевих інтересів. Депутат має представляти і захищати їх у законодавчому процесі саме за такою системою, прирікаючи себе на вплив і тиск ззовні. Система, разом з власними його інтересами, формує певні переконання і спрямовує до дій, для прийняття загальної відповідальності за політичні рішення, які згодом впливають на розподіл суспільних благ.

Національний інтерес інтегрує політичні інтереси, представляючи політичну владу, організовану в державу. Він утверджує й забезпечує розвиток і перспективи існування кожної держави, а через неї й її громадян. Всупереч більшості космополітичних і антиетатистських поглядів на роль держави і нації, вважаємо, що держава як форма національної інтеграції й існування, забезпечує реальний спосіб життя окремої спільноти серед інших спільнот. Конкуренція між ними не виявляє тенденції до зменшення ролі держави, а сприяє появі нових наднаціональних спільнот. Інтеграція створює нову наднаціональну державність, посилює конкуренцію між національними спільнотами.

Груповий політичний інтерес — результат соціально-економічних інтересів і місця цієї соціальної групи у суспільстві. Будь-яка група прагне здійснювати вплив на загальні правила життя і конкретні державні рішення на законодавчому рівні, а далі й на інших адміністративних рівнях. Груповий інтерес, який не представлений у політичній системі, шукає способи впливу на нерегламентовані механізми політичної системи і породжує особливу діяльність щодо реалізації групових і приватних інтересів — лобіювання або тиск для реалізації певного інтересу. У сучасних політичних системах групові інтереси найчастіше представлені партійним

інтересом, який впливає на загальні рішення через партію. Отже, чіткий соціальний груповий інтерес, що впливає на регламентовані механізми в окремій політичній системі, це — партійний інтерес.

У системі політичних інтересів України особливе місце посідають місцеві інтереси населення окремого регіону. Загалом вони досить сильно розвинені у сучасних демократіях; їх представляють і регулюють автономні місцеві органи влади. Але під час реалізації місцевих інтересів провідна роль належить центральній владі, особливо щодо бюджетної політики. Захист місцевих інтересів на державному рівні — одна з функцій депутата. Місцеві інтереси — інтегральна частина партійних інтересів, якщо вони добре сформульовані і деталізовані, але часто вони перевищують партійні і стають об'єктом надпартійних рішень. Зв'язок партійних і місцевих інтересів — це взаємини між виборцями і депутатами, де вони мають можливість для широкої політичної діяльності та реалізації влади. Українські депутати в цьому плані роблять лише перші кроки.

Зазначимо водночас, що специфічною особливістю сучасної української еліти є те, що у всіх сферах життєдіяльності суспільства виборці бачать практично тих самих людей. Перехід від професії як покликання до професії як засобу здобуття статусу чи збагачення — головна вада українського політичного класу, його втрата і причина падіння. Ще в сиву давнину Платон застерігав, що перехід від однієї страти до іншої є згубою для держави. Але водночас уже в ХХ столітті П.Сорокін з глибоким демократичним і гуманістичним оптимізмом наголошував, що здібна людина, з талантом і вдачею може вибратися на верхні поверхи суспільної ієрархії. Шлях до еліти відкритий, але тернистий і пройти його може далеко не кожний. Тож тому, хто вирішив обрати цей шлях, потрібні здібності, талант, сила волі, витривалість, наполегливість в оволодінні знаннями, професійними навиками, і не в останню чергу — проста людська вдача, яка зазвичай посміхається далеко не кожному, а лише обраним.

¹ Див.: Бурдье П. Социология политики. — М.: Socio-Logos, 1993. — С. 143.

² Див.: Чичерин Б.Н. О народном представительстве. — М.: Республика, 1998. — С. 79.

³ Луман Н. Глобализация мирового сообщества: как следует системно понимать современное общество // Социология на пороге XXI века: основные направления исследований. — М.: Интеллект, 1999. — С. 132.

⁴ Рудич Ф. Внезапный выброс гремучей смеси. — http://dialogs.org.ua/issue_full.php?m_id=10882

⁵ Див.: Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. — М.: Прогресс, 1990. — С. 644–706.

⁶ Див.: Бурдьё П. Указ.соч. — С. 196.

⁷ Кириєнко У. Кадровий дефолт: наслідки // День. — 2005. — 16 вересня.

⁸ Михальченко М.І. Україна як нова історична реальність: запасний гравець Європи. — Дрогобич: ВФ «Відродження», 2004. — С. 75.

⁹ Там само. — С. 76.

¹⁰ Kesselman M. France // M. Kesselman, J. Krieger and W.A. Joseph, eds., Comparative Politics at the Crossroads. — Toronto: Heath and Company, 1996. — P. 115.

¹¹ Fabrini S. The American System of Separated Government / Historical-Institutional Interpretation // International Political Science Review. — 1999. — № 20 (1). — P. 97.

¹² Див.: Руссо Ж.-Ж. Названа праця. — С. 178–182.

¹³ Там само. — С. 200, 233.

¹⁴ Burke E. Speech to Electors of Bristol // Bredvold L.I., Ross R.G., eds. The Philosophy of Edmund Burke. — Michigan: The University of Michigan Press, 1960. — P. 147–148.

¹⁵ Пиргова М. Парламентарната система в България: Институционални проблеми на прехода. — София: ИПК РАЦИО-90, 1998. — С. 76.

¹⁶ Петров К. Колапсът на комунизм (Случаят Горбачев). — София: БАН, 1998. — С. 317.